

1 stendas. Kabantis Vilniaus Katedros rūšiai

Katedros rūšiai – kasdien nematoma pastato dalis – lankytojams buvo atverti 1991-aisiais po beveik visą XX amžių vykdytų archeologinių, geologinių, architektūros ir dailės tyrimų bei pamatų tvirtinimo darbų. Kriptos, koridoriai ir juose įrengta ekspozicija pristato Katedros, stovinčios vienoje seniausiai gyvenamų Vilniaus vietų, istoriją, pastato kaitą, laidojimo tradicijas ir šios vietos bei pastato tyrimus. Katedros požemiuose laidoti Bažnyčiai ir Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei nusipelnę asmenys.

Pirmasis mūrinis pastatas šioje vietoje stovėjo jau XIV amžiuje, tačiau išlikę mūro fragmentai per menki jo paskirčiai nustatyti. Lietuvai apsikrikštijus ir įsteigus Katedrą, 1387 metais čia pastatyta bažnyčia, apie kurią 1388-aisiais popiežius Urbonas VI (1378–1389) rašė, jog ji iškilusi nugriautos pagonių šventyklos vietoje. Pirmąjį Katedros pastatą nuniokojo 1419 metų gaisras, po kurio atstatyta gotikinė trinavė bazilika, jos interjeras puoštas sienų tapyba. Prie Katedros šoninių sienų imtos statyti koplyčios, po jomis išmūrytos kriptos. Dėl dažnų gaisrų, karų ir nepatvaraus po pamatais esančio grunto Katedra buvo ne kartą perstatinėjama. Šiandieninis pastatas yra klasicistinio stiliaus (architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius), tačiau jo mūruose slypi gotikos, renesanso, baroko pėdsakai.

Visi ekspozicijai pritaikyti rūšiai, išskyrus mauzoliejų po Šv. Kazimiero koplyčia, yra po šiuo XV amžiuje susiformavusiu Katedros pastatu.

2 stendas. Kabantis Laidosena Katedros rūsiuose

Katedros požemiai buvo Bažnyčiai ir Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei nusipelnusių asmenų ir didikų laidojimo vieta. Čia palaidoti Pacų, Kęsgailų, Manvydų, Goštautų, Katkevičių, Radvilų, Tiškevičių, Zavišų, Pacų, Valavičių, Bialozarų ir kitų LDK garsių giminių šeimos nariai. Mirusieji dažniausiai buvo laidojami po navų ar šoninių koplyčių grindimis įrengtose kriptose, kurių rasta 27. Kriptos įvairaus dydžio – nuo rūšių, skirtų visai giminei, iki pavienių kriptų. Vienam asmeniui skirtai kriptai iškastoje kapo duobėje buvo išmūrijamas pusės plytos storio, 2,1–2,2 m ilgio ir apie 0,9–1 m pločio aptvaras, kuriame būdavo pastatomas ir žemėmis užpilamas karstas. Dalis tokių kriptų buvo dengtos cilindriniais skliautais, taigi karstai likdavo neužpilti žemėmis. Yra keletas nedidelių kriptų, skirtų dviem ar trimis karstams. Rasti seniausi kapai, kai karstas buvo tiesiog padedamas į duobę, iškastą po išardytomis grindimis, ir per laidojimo apeigas užpilamas žemėmis, o grindys atstatomos. Kaip įprasta, mirusieji laidoti galvomis į vakarus, ant palaikų užpilta negesintų kalkių. Jos, kaip ir dėl aukšto gruntinio vandens lygio per pavasario potvynius kriptas užliedavęs vanduo, ardė kapus. Karų ir suiručių metais į požemius, ieškodami brangenybių, įsiverždavo kareiviai, todėl įkapės – retas radinys. Apie palaidotuosius kriptose liudija Katedros pilioriuose ir sienose išlikusios kai kurių palaidotų asmenų epitafijos.

3 stendas. Pastatomas/etiketė Karalienės Barbaros Radvilaitės palaidojimo vieta

Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto žmona Barbora Radvilaitė mirė Krokuvoje 1551 m. gegužės 8 dieną. Vykdamas paskutinę velionės valią, jos palaikus reikėjo parvežti į Vilnių. Karste kūnas buvo apipiltas negesintų kalkių ir pelenų mišiniu. Per kelis šimtmečius Vilniaus katedros požemiuose karsto lentos supuvo, o kalkių ir pelenų mišinys nuo drėgmės sukietėjo, išlaikydamas karsto formą. Jame gana gerai išsilaikė Barbaros Radvilaitės palaikai ir insignijos, su kuriomis buvo palaidota karalienė Barbora. Kalkių ir pelenų mišinys buvo kruopščiai nuimtas nuo palaikų, sudėtas į kelias medines dėžes ir saugomas Katedroje. Kur yra karalienės Barbaros Radvilaitės įkapės – sidabrinė paausuota karūna, sidabrinis skeptras, aukso obuolys su kryžiumi, auksinė grandinė ir trys

auksiniai žiedai – iki šiol nežinoma, taip pat neaiškus ir daugumos kitų šioje kriptoje rastų karališkųjų įkapių likimas.

4 stendas. Pastatomas

Karališkoji kripta

Ši XV–XVI amžių sandūroje išmūryta kripta yra to laiko katedros pastato centre, maždaug po viršuje buvusiu Šv. Kryžiaus altoriumi – viduramžiais įprasta fundatorių ir geradarių laidojimo vieta. Už jos esančioje mažesnėje kriptoje 1931 metais buvo rasti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro (1460–1506) ir didžiųjų kunigaikštienių ir Lenkijos karalienių, Žygimanto Augusto žmonų – Elžbietos Habsburgaitės (1526–1545) ir Barbaros Radvilaitės (~1520–1551) palaikai. Palaikai rasti perlaidoti, spėjama, kad po to, kai 1573 metais buvusi Karališkoji koplyčia buvo atiduota Valavičiams ir imta 1602 metais statyti naują – Karališkąją Šv. Kazimiero koplyčią (FOTO). Manytina, kad mažoji kripta valdovų palaikams buvo laikina poilsio vieta, tačiau Šv. Kazimiero koplyčia pastatyta be rūšių, ir laikinoje kriptoje palaikai išbuvo daugiau kaip tris šimtmečius, o jų radimas 1931-aisiais tapo tikra sensacija.

5 stendas. Pastatomas

Kapitulos kripta

Vilniaus arkikatedros bazilikos Kapitulos kripta yra didžiausia ir vaizdingiausia požeminė Katedros patalpa. Tai gotikinė dviejų navų kripta, kurią dalija trys stori stulpai. Kriptos ramstinių arkų viršutinė dalis smailėjanti, tarp arkų – kryžminiai burių pavidalo skliautai. Manoma, kad ji įrengta XVI a. viduryje ar XVI a. antroje pusėje. Kriptos ilgis – 23,6 m, plotis – 9,3 m. Šioje kriptoje, esančioje po Arkikatedros presbiterija, buvo laidojami Katedros kapitulos nariai. Jų karstai buvo statomi abiejose navose ant plytų mūro juostinių pamatų arba ant specialių metalinių atramų karstams. Drėgnoje, o per potvynius tikriausiai užliejamoje kriptoje mediniai karstai, pastatyti ant atramų, nesilietė su žeme. Rytiniame kriptos gale išliko laiptai, kuriais buvo įnešami karstai. XVIII a. pabaigoje kriptos anga buvo užmūryta.

Po 1931 m. potvynio Kapitulos kriptą atidarė Vilniaus katedros gelbėjimo komiteto nariai. Kriptoje rasta nemažai sunykusių palaikų, kurie, pradėjus inžinerinius geologinius Katedros tyrimus, perkelti į kitas kriptas. Po Antrojo pasaulinio karo Kapitulos kriptoje tebebuvo keletas apirusių karstų. Tvarkant Kapitulos kriptą, archeologiniai tyrinėjimai joje su pertraukomis vyko nuo 1970 iki 2004 metų. Čia rasta išblaškytų žmonių kaulų, kaltinių vinių, karstų medienos plaušų, pavienių radinių iš kapų, mūro liekanų bei gausių statybinių griuvenų: plytų, plytgalių, plokščių čerpių fragmentų, grindų plytelių, skiedinio gabalų. Architektas dr. Napalys Kitkauskas, apibendrindamas architektūrinių ir archeologinių tyrimų medžiagą, neabejoja, kad Kapitulos kriptoje atkastos pirmosios Vilniaus katedros presbiterijos pamatų liekanos. Pritaikant Kapitulos kriptą lankymui, joje eksponuojamas išsaugotas kultūrinio sluoksnio fragmentas.

6, 7, 8 stendai. Pastatomi

Archeologiniai ir architektūriniai tyrinėjimai

Archeologiniai tyrimai Vilniaus katedroje buvo pradėti 1931 metais kartu su architektūriniais, inžineriniais ir geologiniais tyrimais bei pamatų tvirtinimo darbais. Tuo metu daugiausia tirti rūšiai. Katedroje rasta daugiau kaip 20 kriptų, įrengtų XV–XVII amžiuje. Praėjus dviem dešimtmečiams, Katedros sienose vėl pastebėta naujų įtrūkimų. Tai paskatino 1969 metais pradėti nuoseklius archeologinius, architektūrinius bei geologinius Katedros tyrimus, kurie su pertraukomis tęsėsi iki 2004 metų. Visą tą laiką architektūriniais tyrimams vadovavo dr. Napalys Kitkauskas, daug laiko kartu dirbo architektas Sigitas Lasavickas, archeologinių tyrimų darbams vadovavo Irena Jučienė, Albertas Lisanka, Gediminas Gendrėnas, jiems padėjo daugelis archeologijos, istorijos ir kitų mokslo sričių specialistų.

Naujausi tyrimai rodo, kad Katedra pastatyta nuo Pilies kalno į vakarus nutįstančioje pakilumoje, kurią iš pietų, vakarų ir šiaurės pusės juosė buvusios Vilnios delta ir Neries upė. Šioje vietoje gyvenusius baltus mena rastos brūkšniuotosios ir grublėtosios keramikos šukės, metraščiai mini pagoniškos šventyklos vietą. Šventovės rūsiuose atrasti ankstyviausios mūrinės katedros, kaip spėjama, statytos dar prieš 1387 metus, vakarinės sienos, sumūrytos iš lauko akmenų, fragmentai, vėlesniais laikais statytų ir perstatytų katedrų, koplyčių, kriptų mūrai. XIII–XIV a. Katedros vietoje žemės paviršius buvo 2,7–3 m žemesnis negu dabar. Per 600–700 metų jį kelis kartus perstatyta, grindys perklotos apie 12 kartų, ankstyviausios dabar slypi 2,5–2,7 m gylyje. Šiuo metu Katedros požemiuose yra 27 rūšiai. Surasti keli tūkstančiai archeologinių radinių (statybinės ir apdailos plytos, grindų ir apdailos plytelės, čerpės, dažytas tinkas ir kita) padeda pažinti Katedros statybos laikotarpius, rekonstruoti jos vidaus ir išorės interjero elementus.

Seniausieji palaidojimai – skobtiniuose karstuose – Katedroje rasti daugiau kaip 3 m gylyje; vėlesni, datuojami XVI–XVII a., jau 2–2,5 m gylyje nuo dabartinių grindų lygio. Karstai mediniai, kai kurie jų aptraukti oda ar audiniu, su stikliniu langeliu. Dalis surastų kriptų ar kapaviečių suardytos vėlesnių laikų perkasimų arba jau anksčiau buvusios atidarytos įvairių suiručių metu. Įkapės negausios, dėl drėgmės sunykusios. Puošnesnių įkapių aptikta tik poroje nedidelių kriptų: rasta keletas auksinių žiedų, sidabrinių paaukuotų smeigtukų ir XIV a. pabaigos švininė statulėlė su Katedros kapitulos herbu.

9 stendas. Pastatomas.

{11 kriptą, 5 stendas}

Freska „Nukryžiuotasis su Švč. Mergele Marija ir šv. evangelistu Jonu“

XV amžiaus pirmos pusės kompozicija „Nukryžiuotasis su Švč. Mergele Marija ir šv. evangelistu Jonu“ ir figūrinės sienų tapybos fragmentai, nutapyti *al secco* (ant sauso tinko) technika, kriptoje rasti 1985 metais. Centre ant kryžiaus pavaizduotas Kristus, iš kairės – Švč. Mergelė Marija, o iš dešinės – šv. Jonas evangelistas. Dailėtyrinė tapybos analizė rodo, jog kriptą ištapęs meistras savo amato buvo išmokęs stačiatikių slavų aplinkoje, bet dirbo užsakovui katalikui, todėl tapybos stilistika – bizantinė, o ikonografija – katalikiška. Bizantiniam stiliui priklauso linijinis figūrų piešinys, tapytojo mokyklą išduoda raidės ω ir η Jėzaus kryžiškojo nimbo spinduliuose. Raidės išlikusios iš buvusio graikiško frazės „Tas, kuris yra“ trumpinio – ωωη, nurodančio į Dievo žodžius Mozei „Aš esu, kuris esu“ (Iš 3, 14) ir liudijančio Dievo įsikūnijimą į žmogų.

Bizantinei dalei būdingą įrašą atsveria katalikiškosios ikonografijos ypatybė – viena vinimi prie kryžiaus stulpo prikaltos Jėzaus pėdos. Akivaizdu, kad kriptą ištapusiam meistrui katalikiškas Nukryžiuotojo vaizdavimas nebuvo įprasta užduotis, todėl Jėzaus kūnas nutapytas nenatūraliai iškreiptas: prie kryžiaus prikaltos rankos kiek išlinkusios nuo kūno svorio, torsas pasisukęs, o kojos ir pėdos ištiestos palei kryžiaus vertikale, tarsi jų neslėgtų kūno masė. Laidojimo kriptų dekoras būdavo skirtas ne žiūrovui, o mirusiajam, ir funkcionavo kaip ženklas, tvirtinantis mirusiojo krikščionišką tikėjimą, teigiantis Jėzaus auką ir prisikėlimą (kriptų puošyboje Prisikėlimas – porinė Nukryžiuotajam scena). Tikima, kad šiuos vaizdus mirusysis išvys prisikėlimo valandą, o jie liudys prisikėlusiojo tikėjimą ir teigs išganymo viltį. „Nukryžiuotasis su Švč. Mergele Marija ir šv. evangelistu Jonu“ – dviejų krikščioniškųjų tradicijų jungtis viename kūrinyje ir akivaizdus stačiatikiškosios dailės lotynizacijos pavyzdys vėlyvųjų viduramžių Lietuvoje.

1985 m. freska konservuota.

Freskos kopijos autoriai – dailininkai Juozas Pilipavičius, Povilas Kuodis.

10 stendas. Pastatomas

Bazilikos gelbėjimo komiteto darbai

Katedra ir jos rūšiai daug sykių perstatyti, rekonstruoti. 1930 m. vadovaujant profesoriui Julijui Klosui pradėti Katedros tvarkymo darbai, buvo tiriami Katedros pamatai ir rūšiai. Po 1931 m. pavasario potvynio Katedros sienose padaugėjo plyšių, pastato būklė tapo avarinė. 1931 m. įsteigtas Vilniaus katedros gelbėjimo komitetas, vadovaujamas profesoriaus J. Kloso, su keliomis specialistų komisijomis nuveikė didžiulį šio statinio tvirtinimo darbą. Buvo atlikti geologiniai tyrimai, atkasami ir tiriami Katedros pamatai, stebimas gruntinio vandens lygis ir jo srovės. Iš viso rasta daugiau kaip 20 kriptomų, įrengtų XV–XVII amžiuje. Iš daugelio kriptomų palaikai iškelti ir sunešti į vien bendrą kapą. Po tyrimų buvo atlikti reikšmingi pamatų ir viso pastato konstrukcijų tvirtinimo darbai. Mediniai sienų poliai pakeisti gelžbetoniniais. Vien po pamatais išbetonuoti 279 poliai, kai kurie įleisti į 10 ir daugiau metrų gylį. Kopylių sienos suvaržytos specialiais kabliais. 1937 m. remontas baigtas ir Katedra atidaryta tikintiesiems. Jos rūšių vaizdas gerokai pasikeitė: pertvarkyti laiptai į kriptas, išbetonuota ar išmūryta keletas naujų patalpų rūsiuose, kai kuriose kriptose atsirado 1,3–1,5 m aukščio betoniniai blokai, ant kurių dabar remiasi Katedros sienos. Po Šv. Kazimiero kopyčia, atradus kunigaikščių ir jų šeimų narių palaikus, 1939 m. baigtas įrengti mauzoliejus.

11 stendas. Pastatomas

Karališkasis mauzoliejus ir jo projektai

Dar XVII a. pradžioje, statant Šv. Kazimiero kopyčią, po ja planuota įrengti karališkąjį mauzoliejų, bet dėl aukšto gruntinio vandens lygio šios minties buvo atsisakyta. 1936 m. rugpjūčio 26 d. po kopyčios altoriumi suradus urną su Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Vladislovo Vazos (valdė 1632–1648) širdimi, o rugsėjo 21 d. slaptoje kriptoje aptikus Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Aleksandro Jogailaičio (valdė 1492–1506) ir abiejų Žygimanto Augusto žmonių – Elžbietos Habsburgaitės (valdė 1544–1545) ir Barbaros Radvilaitės (valdė 1550–1551) palaikus, Katedros tyrimų vadovas profesorius Julius Klosas pasiūlė po Šv. Kazimiero kopyčia įrengti mauzoliejų ir parengė kelis projektus. 1932 m. birželio mėn. J. Kloso projektas buvo patvirtintas, bet darbai atidėti, kol bus padarytas Katedros pamatų tvirtinimo projektas. 1933 m. J. Klosui mirus, darbus tęsė inžinierius architektas Henrikas Vonsovičius. Svarbiausi konstrukciniai darbai buvo baigti 1936 m., o didžioji mauzoliejaus interjero darbų dalis pagal inžinieriaus architekto Stanislovo Bukovskio projektą atlikta iki prasidedant Antrajam pasauliniam karui. Mauzoliejuje ant nedidelių paaukštintimų pastatyti trys karstai su Aleksandro, abiejų Žygimanto Augusto žmonių palaikais bei urna su Vladislovo Vazos širdimi.

Dailininkų Kazimiero Kviatkovskio ir Liudomiro Slendzinskio piešiniai.